Skulina, Josef

K nářeční diferenciaci východní poloviny Hranického okresu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1952, vol. 1, iss. A1, pp. [94]-107

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/101602
Access Date: 02. 12. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

JOSEF SKULINA

K NÁŘEČNÍ DIFERENCIACI VÝCHODNÍ POLOVINY HRANICKÉHO OKRESU

Stalinovy práce o marxismu v jazykovědě postavily nové závažné úkoly i před bádání dialektologická, a to pro zvláštní důležitost místních nářečí. Ta — podle Stalina — záleží především v tom, že „místní nářečí mají svou gramatickou stavbu i základní slovní fond".[1] Právě tato skutečnost rozhodla o tom, že se „některá nářečí v procesu utváření národů mohla stát základem národních jazyků a vyvinout se v samostatné jazyky".[2] Z toho plyne, že studium nářečí má pro zkoumání dějin jazyka a jeho nositelů nemenší význam jako studium spisovného jazyka. Nejednou dokonce fakta, čerpaná z písemných památek, mohou býti správně vyložena toliko na základě materiálu ze současných nářečí.

Před dialektology vyvstává tady především úkol zkoumat mluvnickou stavbu, dále základní slovní fond a měnlivou slovní zásobu jednotlivých nářečí. Při tom je třeba bedlivě studovat i geografické rozložení jednotlivých — s hlediska systémového — důležitých nářečních jevů, a to jednak proto, aby bylo možno blíže vymezit hranice nářečí, jednak — a především — proto, že se v onom různém zeměpisném rozložení nářečních jevů odrážejí zpravidla cesty, jimiž nářečí ve svém vývoji prošlo. Protože pak jazyk — a tedy i nářečí — je jev společenský, který „vzniká a vyvíjí se se vznikem a rozvojem společnosti",[3] obráží v sobě osudy té společnosti, která je jeho tvůrcem a nositelem. To znamená, že ve spleti isogloss, s níž se často na mapkách setkáváme, odráží se nejen složitý historický vývoj jazyka, nýbrž i vývoj společnosti. Pěkný doklad toho nám poskytuje nářeční oblast prostírající se na východ od Hranic.

*

Jazykový pás hranický, který je předmětem našeho studia, rozprostírá se v pořící Bečvy mezi Hranicemi a Valašským Meziříčím. Vyplňuje východní polovinu h anického ok esu, který ná eží do nejvýchodnějšího cípu Olomouckého kraje. Na seve ovýchodě sous dí s okresem novoj činským, na v chodě s okre em va ašskomeziříčským a na západěs okresem přerovským. Okolí Hranic je pahorkovité; vyvýšeniny na

straně severní patří k masivu sudetskému, na straně jižní k masivu karpatskému, který přechází na východní Moravě v Beskydy vsatské s památným Hostýnem. Vsatské Beskydy se svažují směrem ke Kelči a k Lipníku v pahorkatinu, která se v širém kraji nazývá Záhoří. Od Přerova směrem k Lipníku a Hranicím se táhne hanácká rovina, která se prodírá hranickou soutěskou k Černotínu a odtud až k Lešné.

Obyvatelstvo hranické oblasti se živí většinou zemědělstvím. Hranicko náleží převážně do oblasti obilnářské. Oves a žito (ríž || réž) se pěstuje ve vyšších polohách, v nížinách se daří dobře pšenici. V poslední době nalézá obyvatelstvo hranického okresu hojně obživu ve větších průmyslových podnicích v Hranicích, Lipníku, Přerově a v lomech v Olšovci, v Hrabůvce. V rámci socialistické výstavby naší země buduje se u Hranic moderní cementárna.

Hranice a okolí mají dobré spojení železniční a silniční. Hranicemi probíhá jedna z hlavních železničních tepen v republice, totiž tepna Bohumín — Přerov a Přerov — Vsetín. Dálková silnice Hranice — Valašské Meziříčí umožňuje styk se Slovenskem. Státní silnice probíhají celým okresem hranickým. V poslední době bohatě rozšířená autobusová síť umožňuje styk nejzazších obcí s Hranicemi, okresním městem, kulturním a osvětovým střediskem. Všechny tyto okolnosti způsobují — zvláště v poslední době — době budování socialismu u nás, že se nářeční rozdíly na Hranicku přes svou pestrost začínají ponenáhlu stírat.

*

Dosavadní dialektologické práce na podkladě jazykového zeměpisu přesvědčivě ukázaly, že hranice mezi jednotlivými nářečími nebývají ostré, nýbrž plynulé, že mezi jednotlivými nářečními jádry bývají zpravidla široké přechodné pásy.

Takovým přechodným pásem je i popisovaná oblast mezi Hranicemi a Valašským Meziříčím, která je spojujícím článkem mezi všemi hlavními typy nářečí slezskomoravských, mezi oblastí nářečí hanáckých, lašských a moravskoslovenských. Z tohoto položení hranického nářečí na pomezí tří nářečních typů plyne i jeho bohatá místní rozrůzněnost.

Hranickému přechodnému pásu bylo dosud věnováno v naší jazykovědné literatuře málo pozornosti, třebas jeho důležitost pro poznání jazykových poměrů východní Moravy byla už nejednou odborníky připomínána.

V. A. Šembera, autor první souborné práce o českých a slovenských nářečích, samostatně o mluvě na Hranicku nepojednává. Řadí ji do „různořečí oderského či lašského", zabírajícího kraje „od střední Bečvi u Drahotouš a Hranic a od města Kelče až po řeku Ondřejnici za Frenštátem, Trnávkou a Petřvaldy, odtud po řece Odře k Starému

Jičínu a Hranicům a od Hranic vzhůru k Bartultovicům a přes Uhřínov a Milenov nazpět k Drahotoušům".[4] Vlastní jazykový ráz hranické oblasti je tím vystižen jen zcela přibližně, složitost jazykových poměrů v této oblasti Šemberovi prostě unikla.

Mnohem blíže skutečnosti je Fr. B a r t o š, podle něhož toto nářečí „majíc do sebe některé živly sousední hanáčtiny a valaštiny některými zvláštnostmi k nedaleké laštině se nachyluje".[5] Jak ještě dále uvidíme, Bartoš správně postřehl všechny základní složky, jež měly podíl na vytvoření struktury těchto nářečí, i když se mu nepodařilo stanovit přesněji jejich rozsah.

Fr. T r á v n í č e k[6] zařadil nářečí na Hranicku mezi nářečí slovenská. Při výčtu jednotlivých znaků, charakterisujících toto nářečí, místy sice upozorňuje na některé jazykové zvláštnosti Hranic a jeho okolí, nikoli však soustavně ani úplně; ani nevymezuje blíže postavení hranického nářečí v rámci slovenských nářečí.

Nejvěrněji vystihl dosud stav a přechodnost nářečí na území mezi Lipníkem a Valašským Meziříčím v pořící Bečvy Boh. H a v r á n e k, přes to, že považuje toto území, pokud jde o jeho zařadění do slovenského nářečního celku, za sporné. Podle Boh. Havránka hranické nářečí „má sice diferenční znaky západní skupiny společné nářečím českým, hanáckým a lašským, ale má i v ní ráz jen přechodu mezi nářečími hanáckými a lašskými",[7] a to proto, že nemá „ani speciálních změn hanáckých ani lašských". Jen z nedostatku takových změn, nebo jen proto, že „zachovává starší stav, řadí je k nářečím slovenským".[8]

Dnešní náš článek si neklade za cíl s definitivní platností rozřešit genetickou souvislost nářečí hranického s tím nebo oním sousedním nářečím (s hanáčtinou, laštinou, moravskou slovenštinou), chce jen na konkretním geograficky přesně lokalisovaném jazykovém materiálu blíže osvětlit ráz a podstatu jeho přechodnosti a upozornit aspoň na některé historické faktory, které ji podmínily.

*

Nářečí hranické jako celek charakterisují tyto znaky:

A. v dnešní zvukové soustavě:

1. existence kvantitativních rozdílů samohlásek, totiž samoh'ásek krátkých a dlouhých (jen v Hranicích se všechny samohlásky vyslovují krátce);

2. slovní přízvuk vesměs na předposlední slabice;

3. dvě rozdílné významotvorné samohlásky i-ové, i úzké a i široké (psané *ī*): *bił* || *bīł*, *bidło* || *bīdło*, *pichá* (3. os. sg.) || *pīcha*, (dej) *mi* || *mī* (zme) atp.;

4. jen krátké slabičné *r̥*, *l̥*: *sr̥na*, *vr̥ba*, *vl̥ček*, *vl̥na*, *pl̥ní* . . . (místy se slabým průvodním vokálem *sᵊrna*, *vᵊrba*, *vᵊlček*, *vᵊlna*, *pᵊlní* . . .);

5. dvojí *l*, *l střední* a *l tvrdé* (psané *ł*): *pluje* (= plije) || *pluje*, *bula* (= boule) || *bu̯la* (v nadávkách), *chlape* (3. sg. od *chlapať*) || *chłape* (vok. od *chłap*). Jen v Hranicích obyvatelé městského i selského původu vyslovují pravidlem jedno *l*, a to nejčastěji měkké; srov. na př. *košuĺa*, *ľes*, *učiteĺ* . . . || *zĺato*, *ĺaska*, *koĺo* . . . (proto starousedlíci selského původu z okolních obcí posměšně říkají, že „*Hraňičacī pľkošī*“).

B. ve vývoji hlásek:

6. střídnice *a* za pč. *'a*, ale jen a) v pádových koncovkách, na př. nom. sg. *duša*, *masňica*, *sviňa* . . ., gen. sg. *stołaŕa*, *złoďeja*, *roja* . . ., *pola*, *kolca*, *moŕa* . . .; b) v infinitivech typu *obracať*, *stavjať*, *kráčať*, *házať*, *střĺať*, *vízváňať* . . .; c) v příč. min. týchž sloves: *obracali*, *stavjali*, *kráčali* . . .; v slabikách kořenných bývá pravidlem už podoba přehlasovaná a jen řidčeji nepřehlasovaná (srov. níže);

7. za pč. *á* vzniklé stahováním z *-aja*, *-ьja*, *-ěja* je pravidlem *í*, *ī*, a to a) v případech typu *přítel*, *příť*, *smíť se (sa)*, *hříť*; v adjektivním typu *lesňí cesla*, *boží muka*, *spodňí voda*, *staršī sestra*;

8. za pč. *ą̄* bývá pravidlem *í*, *ī*, a to a) v kořenných slabikách slov *ītrňica*, *sīha*, *žízeň*, *příza*; v infinitivech typu *zapřīhať*, *uvíznuť*, *rožíť*, *ulíť* . .; b) v slabikách příponových jmen *krajic*, *zajic*, *mjesīc*. Odchylný vývoj pozorujeme toliko v 3. os. pl. ind. praes. (na př. *ležá*, *trpjá* . . .) na východ od čáry Hluzov—Černotín—Ústí—Malhotice;

9. zpravidla nepřehlasované *'u* v případech *břuch*, *kožuch*, *košula*; ve vok. sg. typu *kovaŕu* . . ., akus. sg. typu *dušu*, *kolňu*, *vulu* . . .;

10. *aj*, které bylo v téže slabice, zůstalo v typu *vajce*;

11. *er za* pův. *r̥* ve spojení *ěr̥*, *šč̥r̥*, *žr̥*: *černí*, *ščerk*, *ščerbina*, *ščerbatí*, *žerłka* . . . (S případy *šč̥rk*, *sč̥rbina* . . ., které z naší oblasti dokládá ještě Fr. Bartoš,[9] jsme se již nesetkali);

12. slabičné *l̥* se změnilo po zubné souhlásce (tvrdé nebo ztvrdlé) zpravidla v *łu* nebo *uł*: *dłuh*, *člun*, *słup*, *kadłub*, *žłuna*, *žłuč*, *tłucť*, *dłuhí*, ale *žułtí*;

13. délka kořenné samohlásky v 1. os. sg. praes. sloves typu *séďim* . . a u sloves typu *dójiť*, *strójiť*, *hnójiť* . . .; dlouhá kořenná samohláska bývá pravidlem v příč. min. činném u maskulin sloves s kmenem zavřeným: *védł*, *vézł*, *pékł*, *třél*, *přišél* . . . (Délka samohlásek není tu však tak dlouhá jako v nářečí středobečevském, jde tu spíše jen o polodélky).

C. v tvarech:

14. gen. pl. muž. jmen na *-ú*: *chłapú*, *súsedú* . . .;

15. koncovka *-(a)ma* v instr. pl. substantiv všech rodů: *bratrama*, *nožama*, *kravama*, *kolňama*, *hříbjatama*, *polama*, *oknama* . . .;

16. odlišné tvary pro lok. a instr. sg. u adjektiv a zájmen: *o tém dobrém*

(na oblasti I, III, IV; viz níže) — *o tím dobrím* (na oblasti Ia, II; viz níže) || *s tím dobrím;*

17. nom. a akus. sg. mužského vzoru adjektiv přivlastňovacích na *-ú* místo *-uv*: *strýcú vuz*, *súsedú les*, *staříčkú nuž . . .;*

Kraj Olomoucký — Okres Hranice — 1:200 000

Jazyková oblast Hranicka

politická hranice okresu hranického

území nově osídleno po roce 1945

18. 1. os. sg. ind. praes. *sem* || *sĭm* místo *su;*

19. 1. os. pl. ind. praes. na *-me*: *trpíme*, *chodíme*, *děláme . . .;*

20. inf. je zakončen na *-ť;*

21. přecházení substantiv typu *les*, *kosa* k měkkému typu: 6. p. čís. jednotného: *v lesĭ*, *na vozĭ*, *na nosĭ*, *po hłasĭ*, *na kosĭ*, *v rosĭ . . .*; 1. p. čís. množ.; *novĭ voze*, *černĭ lese*, *krajinskĭ časopise . . .*, *naše koze*, *kose*, *bře-ze . . .*

Uvedené znaky společné celé východohranické oblasti nejsou takového rázu, aby bylo možno mluvit o samostatném jednotlivém nářečním typu na Hranicku, zřetelně odlišném od sousedních nářečí hanáckých moravskoslovenských nebo lašských. V jejich souboru není ani jeden znak, který by byl vlastní toliko hranické oblasti. Naopak jsou mezi nimi většinou jevy, které patří mezi základní znaky těchto sousedních nářečí.

Tak na př. s nářečním souborem lašským má Hranicko společné přizvukování na předposlední slabice slova, přesné zachovávání dvojic i — ĭ (na př. bił || bĭł, bidło || bĭdło . . .), podobu *žułĭ* (i když se s ní setkáváme už jen v generaci nejstarší) a 1. os. sg. *sem* || *sĭm*. S laštinou zřetelně souvisí i některé jevy okrajové, jako na př. výslovnost v'lk . . ., sbrna . . . v Jindřichově a Partutovicích, dále úplný zánik kvantity v Hranicích. Některé jevy spojují naši oblast společně s laštinou i moravskou slovenštinou, na př. rozlišování *l* || *ł* (na př. *pluje* || *płuje*, *bula* || *buła . . .*), infinitivy na *-ť* (oba jevy zasahují sice i do hanáčtiny, zpravidla však jen do jejích východních oblastí okrajových a jen některé i do nářečí centrálního.[10] Na souvislost s nářečími moravskoslovenskými ukazuje zřetelně především dloužení *o* před slabikou *ji* (na př. *dójiť*, *hnójiť . . .*) a dloužení kořenné samohlásky v 1. os. sg. sloves typu *sédĭm*, *léžĭm . . .* S hanáčtinou spojuje Hranicko na př. typ *vajce (véce)*, gen pl. muž. jmen typu *súsedú*, *chłapú . . .* a nom. akus. sg. přivlast. adjektiv na *-ú* (na př. *súsedú les*, *staříčkú nuž . . .*). Stejně jako hanáčtina i moravská slovenština zná i hranická mluva podobu *žłuť*, *žłuna . . .* (o *žułĭ* srov. výše), rozlišuje přesně mezi lok a instr. sg. adjektiv a zájmen (na př. *o tém dobrém* || *s tím dobrím*). Typ *ščerk*, *žertka* a jen krátké slabičné *r̥*, *l̥* sbližuje Hranicko s celým souborem českých nářečí. Téměř všechna nářečí na Moravě i ve Slezsku znají tvary typu *duša . . .*, gen. sg. *stołaťa*, *pola . . .*, velmi rozšířeny jsou nepřehlasované tvary *'u* v slabikách kořenných (typ *břuch*), tvary typu *smĭť se (sa)*, přecházení subst. *les*, *kosa* k měkkému typu (*v lesĭ*, gen. *kose*, lok. *kosĭ*) atp.

Už z tohoto přehledu je patrný přechodný ráz hranické oblasti. Přechodnost hranického pásu však ještě zřetelněji vynikne, přihlédneme-li blíže k hojným místním rozdílům uvnitř této oblasti.

Na nejkrajnějším východě — zhruba na východ od čáry Starojická Lhota—Palačov—Lešná (na mapě oblast IV) — nalézáme některé znaky, které má naše nářečí společné se sousedními nářečími moravskoslovenskými, a to s jejich typem hranicko-valašským. Jsou to:

1. a) nepřehlasované *'a* v kořenných slabikách slov *jasle, jastřáb, jahňa, zjaviť sa . . .*, v gen sg. *do zelá, do obilá, do slaveňá, do zbožá*; na ostatním území je tu vesměs podoba přehlasovaná: *jestřáb, jesle, jehňe, zjeviť se . . .*; v gen. sg. *do obilí, do slaveňí, do zbožĺ*;

b) nepřehlasované *aj* v případech *krajčí, vajce, obīčaj, prodaj . . .*; v superlativní předponě *naj-*: *najlepší, najmenší . . .*; v imperativu typu *ďelaj . . .*; na ostatním území *aj* > *ej* (*krejčí, vejce; obīčej, prodej . . .; nejlepší . . .; ďelej . . .*), které na oblasti II (viz níže) přešlo dále v *é* (*kréčí, héne, véce; obīčé . . .; nélepší . . .*);

c) střídnice *a* za pč. *ą* na konci flektovaných tvarů: akus. sg. *ťa, sa;* typ *kuťa, koťa . . .*; ostatní oblast má za pč. krátké *ą* ve všech posicích *e*: *ječmeň, ďetelina, pjeť, devjeť; hříbjecí; kuťe, ťele; mje, ťe, se.*

Všemi těmito znaky se tento úsek zřetelně vyděluje z ostatních nářečí hranického pásu a začleňuje se do nářečního celku *moravskoslovenského.*

Vlastní oblast centrálně hranická je rozdělena na 3 svérázné úseky, a to podle střídnic za pč. *ú* a *ý*. Nejrozsáhlejší je oblast, na níž obě pč. hlásky trvají v podstatě beze změny (jen *ý* přešlo v *í*). Výslovnost *múka, kúť . . ., stŕc, mlín, víbor . . .* charakterisuje území na sever od čáry (počínajíc od severozápadu): Slavíč—Zbrašov—Ústí—Skalička—Hustopeče—Lešná—Vysoká (na mapě oblast I). Na jih od jmenované čáry převládá dvojí typ:

a) typ *hanácký* s výslovností *móka, kóť . . .; stréc, mlén, vébor . . .*, zabírající jihozápadní část popisovaného území (osady Opatovice, Paršovice, Rakov; na mapce oblast II). Na téže oblasti přešlo v *ó* i pč. *'ú*, pokud se zachovalo nepřehlasováno (*klóč, poklózať . . .*, instr. sg. *kolňó, dušó . . .*), v *é* pak starší *í* (původní i pozdější) po *s, z, c, ž, ř* (*lesék, vozék, céliť, nožék, staříček . . .*) a za starší *ej* < *aj* (*véce, héne, nélepší . . .*);

b) typ *kelečský* s výslovností *mouka, kouť . . ., klouč . . .* (a také *vouz, nouž, hrouza, houra . . .*, gen. pl. *oráčou . . .* s *ou* za starší *ú* < *ó*) a *strejc, mlejn, vejbor . . .* (a také *nosejk, cejťiť, stařejček . . .; třejska* s *ej* za starší *í* a *ie*) zabírá jihovýchodní část Hranicka (osady Dol. a Hor. Těšice, Malhotice, Rouské, Zámrsky; na mapce oblast III).

Nářeční oblast charakterisovaná výslovností *múka . . ., stŕc . . .* (I) je dále rozdělena na dvě polovice, západní (Ia) a východní (Ib), a to isoglossou *í* || *é*. Poslední osady, v nichž se ještě mluví *mlíko, polífka, pícť . . .*, jsou (počínajíc od severozápadu): Střítež — Hluzov — Černotín — Skalička (tu však již *pécť . . .*, ale ještě *polífka*) — Malhotice — Všechovice. Z toho vyplývá, že výslovnost *mlíko* zabírá nejen západní polovinu centrální, nýbrž také území typu hanáckého (II) a nejkrajnější západ úseku kelečského (Malhotice, Všechovice). Východní — menší — polovice Hranicka a dále vlastní území nářečního typu kelečského

Jazyková oblast Hranicka — Kraj Olomoucký — Okres Hranice — 1:200000

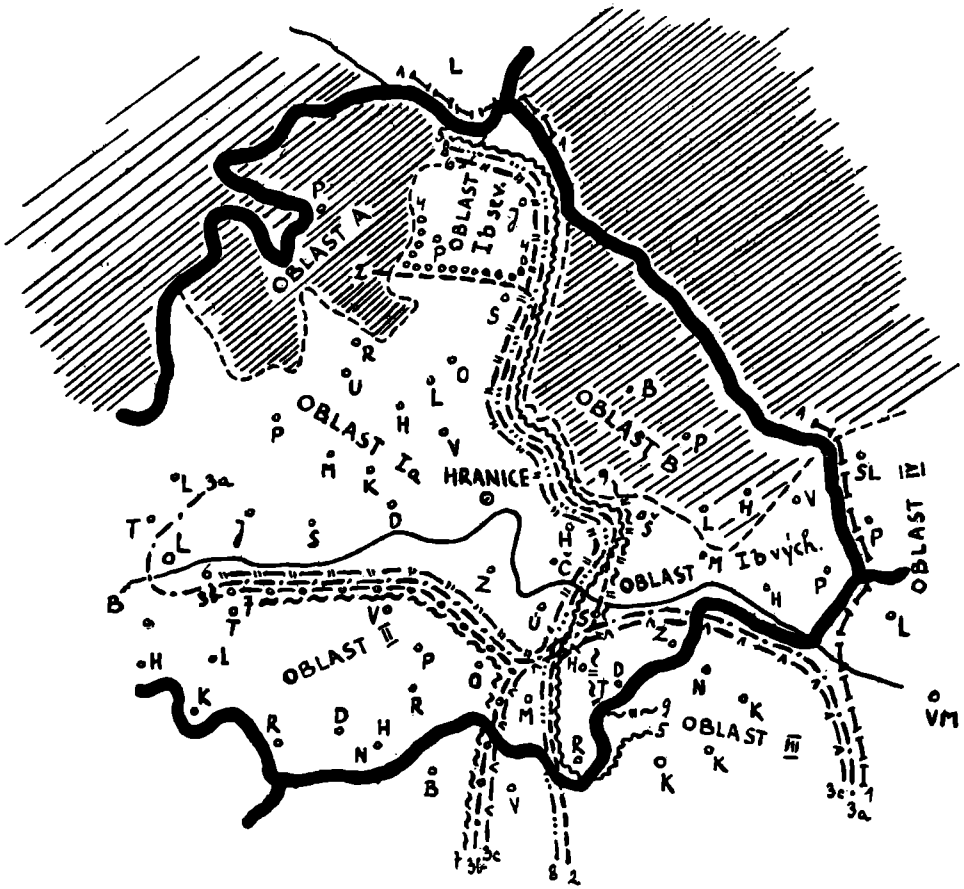

Hlavní diferenční znaky přechodného nářečí hranického

1 vých. hranice typu jehňe, kuře, mje, ťe, se proti jahňa, kuřa, mja, ťa, sa

2 severových. hranice typu mlíko, dĺšč, pĺcť; chłapom, mjestom, chłapoch, mjestoch proti mléko, déšč, pécť; chłapum, mjestum, chłapech, mjestech

3a již. hranice typu stĺc, múka

3b sev. rových. hranice typu stréc, móka

3c sev. hranice typu strejc, mouka

4 sev. hranice typu plní, srna proti pĺní, sbrna

5 záp. hranice 3. os. pl. typu ležá, trpjá proti ležĭjou, trpijou

6 jihových. hranice 3. os. pl. typu trpi // trpiju

7 severových. hranice 3. os. pl. typu ležĭjó, trpijó

8 vých. hranice typu nésł proti nésł // nés

9 jihových. hranice typu nésł // nés proti nés

zná už jenom nezúžené podoby jmenovaných slov *(mléko . . ., péct, nést . . .)*. Jen v nejsevernějším úseku východní poloviny — v Jindřichově a Partutovicích (Ib sev.) — usus kolísá: *poléfka || polífka . . ., říct || říct . . .*

Nářečí západně od isoglossy *í || é* (t. j. zhruba nářeční skupiny Ia, II) charakterisují ještě tyto tvaroslovné znaky: 1. 3. p. množ. čís. podst. jmen muž. a střed. na *-om*: *chlapom, koňom . . .; oknom, polom . . .;* 2. 6. p. množ. čís. týchž substantiv na *-och*: *chlapoch, koňoch . . .; oknoch, poloch . . .* Na území Ia drží se konc. *-om, -och* zpravidla už jen u nejstarší generace, u příslušníků generace mladší se šíří *-um, -ech*. Pravidlem bývají tyto koncovky *(-um, -ech)* v nářečích na východ od jmenované isoglossy (oblast Ib, III, IV); 3. příč. min. kmenů zavřených na *-l*: *pékl, sékl, tékl*. Pravidlem však bývají toliko na oblasti Ia, Ib sev. a II; v typu kelečském (III) usus kolísá mezi *ték || tékl . . .*; na území nářečního typu Ib vých., IV převažují tvary *nés, ték . . .*

Už tento zběžný pohled na dnešní stav nářečí východní polovice Hranicka zřetelně nasvědčuje tomu, že jádrem hranického přechodného pásu je jeho oblast centrální (I). Isoglossou *í || é* je rozdělen na dvě polovice, z nichž západní některými typickými znaky *(í < é)* navazuje na sousední nářečí hanácká, východní po nejedné stránce pak jednak připomíná starojický úsek nářečního souboru moravskoslovenského (Ib vých.), jednak okrajové nářečí spálovské, inklinující po mnoha stránkách už k nářečí lašským (oblast Ib sev.).[11]

Nepatří tedy k němu nejen oblast IV, jak už bylo výše připomenuto, nýbrž také úsek se zřejmým typem hanáckým (II) a kelečským (III).

*

Nyní jde o to, jak si tu bohatou nářeční diferencovanost hranické oblasti vysvětlit. Důležité poznatky k rozřešení vzniku a vývoje dnešního stavu nám poskytují prameny historické.

Nářečí jsou kategorie historické, vzniklé za konkretních společensko-historických podmínek. Odrážejí v sobě „některou z historických vývojových etap, jíž daný národ a jeho jazyk prošel".[12] Nová bádání jazykovědná, opírající se o Stalinovy stati, zřetelně prokázala, že většina dnešních nářečních rozdílů pochází z dob feudálních. Za feudalismu se totiž formovaly feudální země a státy. V podmínkách naturálního hospodářství a drobné výroby zboží bylo zcela přirozené, že styky mezi těmito zeměmi a státy byly docela slabé. Následek toho byl ten, že se tyto jednotlivé oblasti navzájem od sebe isolovaly a žily si více méně samostatným životem.

Za takových podmínek, kdy byly mezi jednotlivými feudálními celky více méně stálé a neměnné hranice, vzniká na jedné straně isolace

místních nářečí jednotlivých feudálních celků a vyvíjejí se nové nářeční rozdíly, na druhé straně pak probíhá unifikační jazykový proces uvnitř těchto feudálních celků, které vznikly na území kmenových dialektů a kmenových svazů. Tu mohlo území jednoho kmene nebo kmenového svazu náležet k různým feudálním zemím.

Bylo by však nesprávné dívat se na všechny feudální celky jako celky úplně neměnné, uzavřené. Porušení hospodářských a politických styků obyvatelstva muselo časem vést k porušení jazykového společenství. Navázání hospodářských a společenských styků vedlo ke stírání nářečních rozdílů, k rozšíření jazykových innovací na území a k rozrušení dříve isolovaných feudálních celků. V těch případech, kdy se hranice feudálních celků neměnily, vznikala jednotná místní nářečí, v případech, kdy se hranice feudálního celku rozšiřovaly, vznikalo stupňovité rozložení nářečních jevů a posléze v případech, kdy hranice mezi feudálními celky nebyly stálé, kdy se často měnily, hranice nářečních jevů se stávaly nezřetelnými, rozplývaly se.[13]

Postavme si nyní otázku, jak tomu bylo za feudalismu na Hranicku. Historický materiál nám říká, že v historické době bylo Hranicko rozděleno v několik panství a drobných statků. Nejvýznamnější bylo dominium hranické a lipenské, jižní část dnešního okresu hranického zabíralo dominium kelečské, z větších statků pak třeba uvést statek lešenský, hustopečský a malhotický. Na východní straně se k Hranicku přimykalo panství starojické a valašskomeziříčské, na severní straně pak území statku spálovského a panství potštátské.

Srovnáme-li nyní hranice jednotlivých dnešních nářečních celků na Hranicku s hranicemi bývalých feudálních panství, zjišťujeme mezi nimi nápadnou shodu. Tak na př. oblast Ia se téměř úplně kryje s územím někdejšího panství hranického. Podle Wolného[14] k němu patřily tyto české obce: Černotín, Drahotuše, Hluzov, Hrabůvka, Hranice, Jindřichov, Klokočí, Lhota, Milenov, Opatovice, Olšovec, Partutovice, Radíkov, Slavíč, Střítež, Uhřínov, Ústí, Velká a Zbrašov. Jen dvě obce, které podle Wolného patřily k dominiu hranickému, mají dnes poměrně odchylný stav, než který nalézáme na oblasti Ia, totiž Jindřichov a Partutovice. Vývoj jazykových poměrů v těchto obcích bude potřebovat ještě podrobnějšího zkoumání. Nynější oblast II se znaky záhorské hanáčtiny (*stréc* . . ., *móka* . . .) náležela historicky k panství lipenskému a jazyková oblast III (*strejc* . . ., *třejska*, *mouka* . . ., *vouz* . . .) pak k panství kelečskému. Oblast IV, ležící už mimo vlastní Hranicko, byla součástí panství starojického a valašskomeziříčského. Pokud jde o oblast Ib vých., ta byla rozdělena mezi dva statky, hustopečský a lešenský. Tím si také vysvětlíme v jejím skladu řadu znaků, shodných se sousední oblastí starojickou.

Jen v několika případech nalézáme stav jiný, než který bychom podle starého feudálního rozdělení země čekali. Na př. v Porubě. Ale ta ještě podle svědectví Fr. Bartoše[15] patřila k nářečí starojickému (historicky patřila rovněž k panství starojickému). Dnes už náleží Poruba jazykově k oblasti Ib vých. a nikoli k oblasti IV. Na její odklon od nářečí starojického měly nepochybný vliv přifaření k Hustopečím a hospodářský styk s Hranicemi, nikoli s Novým Jičínem. Podobná situace je ve Špičkách. Za feudalismu náležely Špičky k panství kelečskému a jejich jazykový charakter kelečský potvrzuje ještě Fr. Bartoš, který píše, že se ve Špičkách mluvilo „zvláštním nářečím, jež se hlavně rozšiřováním hlásek *ý* a *í* v *ej* a hlásek *ú* a *ů* v *ou* ode mluvy okolních osad odlišuje, majíc v té příčině nemalou podobu s obecnou češtinou a nářečím dolským".[16] Dnes však už ve Špičkách není stopy po kelečských dvojhláskách *ej*, *ou*. Tento dnešní jazykový stav a nerespektování zřetele historického svedly Sv. Hraba[17] k mylnému tvrzení, že Fr. Bartoš nemá pravdu, že by se kdy ve Špičkách mluvilo kelečským nářečím. Přihlédneme-li však k tomu, že Špičky byly za feudalismu součástí dominia kelečského, je víc než pravděpodobné, že se zde mluvilo kdysi nářečím kelečským. Dnes Špičky tvoří přechod mezi oblastí Ib vých. a Ia. Rozhodla o tom nepochybně jednak farní příslušnost k Hustopečím, jednak hospodářský a komunikační spád do Hranic.

O Jindřichově a Partutovicích byla již řeč výše. Fr. Bartoš konečně dosvědčuje, že v jeho době byly ještě běžné tvary s nezúženým *é (sladké mléko)* v Olšovci (B. Havránek připomíná, že v Olšovci je ještě *é*;[18] kdežto námi už zjištěno nebylo) a ve Střítěži, ač dnes již patří zcela zřetelně k oblasti Ia s výslovností *mlíko* . . . Jde tu vesměs o severní území Hranicka, jehož jazykový vývoj byl značně komplikován německou kolonisací, která způsobila podstatné změny v někdejším rozložení českého jazykového živlu v těchto krajích a přerušila někdejší spojení Hranicka s nářeční oblastí lašskou.

Až do 13. století byla hranická oblast osídlena jenom českým obyvatelstvem. Ve 13. a 14. století za první německé kolonisace vzniklo na Hranicku několik německých obcí, zvláště v okolí Potštátu. V 16. a 17. století zachvátil Hranicko nový německý kolonisační proud. Podle historických dokladů uváděných A. Turkem[19] dostala na Hranicku řada českých obcí podíl německého obyvatelstva (Polom, Bělotín), jak o tom svědčí nejstarší zachovaná jména osad a typy půdorysů a plužin. V jiných obcích (Jindřichov) podlehl německý živel českému okolí, v jiných zase za nového německého přílivu zcela zvítězil (Polom, Bělotín), takže do počátku 18. století německý živel vytvořil větší souvislé území, a to na severovýchod od Hranic. Tak vznikly na Hranicku dva německé klíny, z nichž klín B tvořily do roku 1945 obce: Nejdek,

Bělotín, Kunčice, Lučice, Polom, Kozí Loučky, Heřmanice, Dub a klín A obce: Lipná, Kovářov, Potštát, Kyžlířov, Padesát Lánů, Boškov. V Heřmanicích a Kozích Loučkách, ležících na pomezí klínu B, byl vývoj poněkud jiný. V obou obcích byla do roku 1945 polovina obyvatelstva českého. Větší rozsah českého živlu na Hranicku v minulosti potvrzuje sám Řehoř Wolny, podle něhož se mluvilo německy na Hranicku v části severozápadní a severní.

Zjištění, že dnešní přechodný ráz Hranicka je ve svém jádře následek značné teritoriální rozdrobenosti této oblasti za feudalismu, řeší jen z jedné části otázku genese dnešního nářečního stavu na Hranicku. Osvětluje přecházení jednotlivých jazykových jevů ze sousedních oblastí na část hranického území. Nerozřešená však dosud zůstává otázka genetického poměru přechodných jevů, které zabírají celé Hranicko, jinými slovy otázka, ke kterému nářečnímu typu dnešní Hranicko původně náleželo.[20] Řešení této otázky je velmi nesnadné, ale i tu jasným vodítkem jsou nám slova J. V. Stalina, že „zákony jazykového vývoje lze pochopit jenom tehdy, studuje-li se jazyk v nerozlučném spojení s dějinami společnosti".[21]

Poznámky

[1] Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných, Praha 1951, str. 273.
[2] Tamtéž, str. 273.
[3] Tamtéž, str. 196.
[4] A. V. Šembera, Základové dialektologie československé, Vídeň 1864, str. 54.
[5] Fr. Bartoš, Dialektologie moravská I, 1886, str. 81.
[6] Fr. Trávníček, Moravská nářečí, Praha 1926, str. 17.
[7] Boh. Havránek, Čsl. vlastivěda 3, str. 101.
[8] Tamtéž, str. 101.
[9] Fr. Bartoš, Dialektologie moravská I, 1886, str. 81.
[10] Boh. Havránek, Čsl. vlastivěda 3, str. 99, 179.
[11] Tamtéž, str. 205.
[12] R. I. Avanesov, Sovětská věda — Jazykověda I, 3—4, str. 71.
[13] Tamtéž, str. 76 a n.
[14] Gregor Wolny, Die Markgrafschaft Mähren, I. Band, Prerauer Kreis, Brünn 1835.
[15] Fr. Bartoš, Dialektolog e moravská I, 1886, str. 84.
[16] Tamtéž, str. 91.
[17] Sv. Hrab, Dnešní hranice kelečského nářečí, Naše řeč XXXV, 1951, 3—4, str. 60. Dnešní stav nářečí kelečského správně vystihl St. Králík v čl. K otázce dnešních hranic přechodného nářečí kelečského, Slezský sborník 50, 1952, 1, str. 113.
[18] Boh. Havránek, Čsl. vlastivěda 3, str. 96.
[19] A. Turek, České pomístní názvy v poněmčených obcích na Hranicku, Záhorská kronika XXVII, 1950, 7. str. 73.

[20] Autor článku obírá se studiem přechodného pásu hranicko-meziříčského pod vedením univ. prof. dr. Ad. Kellnera. V obsáhlé monografii popsal současný stav nářečí na Hranicku a v další své práci zaměří se na otázku vzniku tohoto přechodného pásu. Terénní výzkum byl mu umožněn za finanční výpomoci Slezského studijního ústavu v Opavě.

[21] Sovětská diskuse o zákl. otázkách jazykověd., Praha 1951, str. 196.

Р е з ю м е

К ВОПРОСУ ДИФЕРЕНЦИАЦИИ ГОВОРОВ НА ВОСТОК ОТ ГОРОДА ГРАНИЦЕ

В гениальных трудах И. В. Сталина о марксизме в языкознании получило новое освещение понятие диалекта, поставлен вопрос об изучении особенностей грамматического строя и основного словарного фонда диалектов, намечены этапы развития языков от племенных языков к языку народности, от языка народности к языку национальному, ясно обозначены различия между территориальными диалектами и народными языками. При изучении диалектов должно изучать географическое расширение языковых явлений как цельное звено, как элементы языковой системы. В картографированых диалектных изоглоссах отражается не только историческое развитие языка, но и развитие общества.

Диалектологические труды на основе лингвистической географии ясно обозначили сущность широких переходных говоров. Таким переходным говором является языковая область между городами Границе и Валашске Мезержичи, которая является звеном между главными отличиями диалектов силезскоморавсвких, ганацких, лашских и моравскословацких. В положении границкого переходного говора возникла богатая диалектическая диференциация.

Многие фонетические и морфологические отличия, характеризующие границкий переходный говор, присущи соседним диалектам: лашскому (i//ï, sem...); лашскому и моравскословацкому l//t; окончание -ť в неопр. накл. глаголов); моравскословацкому (léžïm ..., dójiť ...); ганацкому (vajce (véce); род. п. мн. ч. имен существ. м. р. chlapú ...) и. т. д. Центральная область делится на 3 части, а именно по гласным за пч. ú, ý; произношение múka, strĺc ... характеризует область на север от границы Славич—Скаличка—Высока; но на юг от этой границы находятся два типа: а) ганацкий: móka, klóč, stréc ... и б) келечский: mouka, klouč, strejc ... Область с произношением múka, strĺc ... делится на западную и восточную по изоглоссе ĺ//é (mĺiko//mléko ...).

Труды И. В. Сталина о марксизме в языкознании ясно показали, что язык является общественным, что его нельзя изучать без понятия законов общественного развития. Различные закономерности общественного развития в эпоху разных общественноэкономических формаций вызывают различное развитие языков.

Сравнивая границы диалектов с границами феодальных государств в области Границ мы видим, что они большей частью совпадают. Так напр. центральная область Границ соответсвует феодальному государству Границ, область ганацкая совпадает с границами феодального государства лишенского, область келечская совпадает с границами феодального государства келеч-

ского и. т. д. Северная часть границкой области примыкает к области спаловской, близкой диалектам лашскому и моравскословацкому. На диалектическое развитие северной части Границ имела влияние немецкая колонизация. Наша статья указывает только на географическое расширение диалектических явлений и на феодальную раздробленность границкой области. Дальнейшей задачей нашего диалектологического изучения является вопрос генетического отношения переходных диалектических явлений.

Zusammenfassung

ZUR MUNDARTDIFFERENTIATION DER ÖSTLICHEN HÄLFTE DES BEZIRKES HRANICE (MÄHRISCH WEISSKIRCHEN)

In den genialen Aufsätzen Stalins über den Marxismus in der Sprachwissenschaft ist eine neue Frage über das Studium des grammatischen Baues und der Wörterbasis der Dialekte beantwortet und die einzelnen Etappen der Entwicklung von den Stammsprachen zur Nationalsprache und von der Nationalsprache zur Volkssprache aufgeklärt. Beim Studium der Dialekte müssen sowohl die geographische Verbreitung der Sprachelemente, als auch die Elemente des Sprachsystems studiert werden. Dialektologische Arbeiten auf Grund der Sprachgeographie haben die Existenz der breiten Übergangsdialekte bestätigt. Einem solchen Übergangsdialekt entspricht das Sprachgebiet, das sich zwischen den Städten Mährisch-Weißkirchen und Walachisch-Mezeritsch befindet. Es ist ein Hauptbestandteil zwischen den schlesischmährischen und den mährischslowakischen Dialekten. Im Mährischweißkirchner Übergangsdialekt finden wir Sprachelemente, die auch den lachischen, hanakischen und mährischslowakischen Dialekten eigen sind. Im Bereiche des Mährischweißkirchner Sprachgebietes ist eine wesentliche Sprachdiferenz entstanden. Aus den Aufsätzen Stalins über den Marxismus in der Sprachwissenschaft geht hervor, daß die Sprache nach den Gesetzen der Gesellschaftsentwicklung studiert werden muß. Die Sprachgrenzen der einzelnen Dialekte, die im Mährischweißkirchner Gebiete vorkommen, entsprechen auch den Grenzen der feudalen Besitztümer. Auf den nördlichen Teil des Mährischweißkirchner Gebietes hat die deutsche Kolonisation einen großen Einfluß ausgeübt. Unser Artikel hat die geographische Verbreitung der Elemente des Sprachsystems des Mährischweißkirchner Übergangsdialektes und die Feudalzerbröckelung des Mährischweißkirchner Gebietes erklärt, aber es erübrigt noch, das Verhältnis der Entstehung der Übergangselemente des genannten Gebietes klarzulegen.